

Милица Стевановић, виши библиотекар
Народна библиотека Крушевац
milicas04@yahoo.com

УДК 026.07:821.163:398]:027.7(73)

Гусле на Харварду

Колекција усмене књижевности Јужних Словена у харвардској библиотеци

Сажетак

Тема рада је чувена колекција јужнословенске усмене књижевности у харвардској библиотеци, чији су творци славни компаратисти Милман Пери и Алберт Лорд. Рад обухвата историјат настанка и процес формирања колекције, смештај, публикавање и научну употребу, као и пројекат њене дигитализације.

Кључне речи:

Милман Перијева колекција, Јужнословенска усмена књижевност,
Универзитетска библиотека Харварда, Милман Пери, Алберт Лорд

Настанак олекције

Раних тридесетих година 20. века, професор класичне филологије на Харвардском универзитету, Милман Пери (1902-1935), започео је истраживање технике епског стваралаштва Југославији. Инспириран радовима и предавањима професора Прашког универзитета Матије Мурка, подручје предратне Југославије изабрао је као најзнаменитију лабораторију живе епске традиције¹ ондашњег времена. Заступајући тезу да су Хомерови спевови традиционалне епске творевине и да такође „морају бити усмени састави“, Пери је кренуо у ова истраживања како би у непосредном контакту са народним певачима проникао у технику учења и састављања епских песама. Претпоставка о нужности постојања формула („скуп речи које се редовно понављају под истим метричким условима да би изразиле исту битну идеју“) у епским песмама, потврђена кроз теренски рад, донела му је потом светску славу у научним круговима и његово име учинила незаобилазним у науци о усменој књижевности, хомеролошким и славистичким студијама.

Пери је двапут долазио у Југославију. Први пут у лето 1933. године, како би се упознао с областима

на којима ће радити на терену. На другом путовању (јун 1934-септембар 1935), посвећеном сабирању материјала, пратио га је његов асистент Алберт Лорд који је, након Перијеве трагичне смрти у Лос Анђелесу децембра 1935, наставио истраживање и сређивање грађе. Области које су биле обухваћене Лордовим и Перијевим изучавањима покривале су данашњи Санџак, Црну Гору, Херцеговину и Македонију, с главним центрима у Новом Пазару, Бијелом Пољу, Колашину, Гацку, Стоцу и Бихаћу (Македонија је третирана као засебно подручје).

У налажењу певача и записивању текстова, америчким истраживачима Југословени су пружили вишеструку помоћ. Најзначајнији допринос дао је Никола Вујновић, зидар вичан гусларском умећу, родом из околине Стоца у Херцеговини. Он је записивао текстове и служио као веза између сабирача и гуслара. Друштво пријатеља Харварда омогућило му је касније боравак у Америци 1937. године, где је наставио рад преписујући текстове са већине грамофонских плоча. Никола је потом нетрагом нестало у метежу Другог светског рата, што је Лорд забележио као велики лични губитак. Од потоњих помагача, он издваја Милоша Велимировића, студента Музичке академије из Београда, кога је добио као пратиоца по препоруци Петра Коњовића.

Прикупљање грађе на терену вршило се на два начина: записивањем текстова – казивањем у перо и снимањем. Први начин је био скопчан с мноштвом проблема: певачима је недостајао инструмент како би метрички контролисали стихове, недостајали су им и слушаоци који би их подстицали, а такав метод је изи-

¹ Да је та традиција још увек жива, потврђује и истраживачки пројекат *Усмена традиција српских епских песама*, на којем је, под окриљем UNESCO-а радила група истраживача Института за књижевност и уметност у Београду. Пројекат је, иначе, повучен из ове организације УН по одлуци министра спољних послова Србије и Црне Горе Вука Драшковића 2005. године, зато што су се међу песмама које су истраживачи послали UNESCO-у, нашле и три епске песме посвећене Радовану Караџићу и Ратку Младићу.

скивао и врсну даровитост записивача, што није било увек лако обезбедити. Понегде су певачи, уколико су били писмени, били замољени да сами запишу песме, али се испоставило да су писмени гуслари лако долазили до већ објављених песмарица, па су сабирачи од њих углавном добијали плагијате.

За снимање је у почетку коришћен парлограф, диктафон немачке производње са воштаним цилиндрима. Због његове несавршености, приликом другог Перијевог путовања у Југославију, коришћен је апарат за снимање специјално израђен за ту прилику. Главна предност новог апарата била је у томе што је омогућавао снимање без прекидања певача, а мањкавост – што су алуминијумске плоче на којима је бележен звук биле прегломазан терет за рад на терену. Ипак, Лорд и Пери су успели да сниме око 3.500 плоча. Приликом каснијих боравака у Југославији, 1950. и 1951. године, Лорд је користио унапређени апарат Webster wire-recorder, код којег је проблем тежине плоча био превазиђен и који је давао много бољи квалитет репродукованог звука.

MILMAN
PARRY
COLLECTION

This world-renowned Harvard archive, the legacy of pioneering comparatists Milman Parry and Albert Lord, is a uniquely comprehensive repository of South Slavic oral traditions.

Сређивање грађе, формирање и смештај колекције

Не мањи посао од прикупљања на терену, било је преобликовање сировог материјала у сређену, конзистентну збирку. Тај посао је подразумевао финансијску потпору мноштва институција и удружења и преданост стручњака различитих профила. Најпре је требало извршити транскрипцију текста (руком писана, реч по реч) са грамофонских плоча. Највећи део тог посла обавио је Никола Вујновић на Харварду, а део плоча је преснимљен и из Америке допремљен у Дубровник ради даљег рада на транскрипцији. Посао прекуцавања рукописних транскрипција на машини, проверавања језика и каталогизација сваког од око 12.500 текстова завршен је до 1940. године. Уз поетску страну јужнословенских народних песама, по први пут је у историји њиховог бележења једнака пажња била посвећена и њиховој музичкој подлози. Музичку транскрипцију текстова најпре је обављао професор Џорџ Херцог, а потом и славни музиколог, композитор и пијаниста Бела Барток.

Овако добијена колекција била је само нуклеус збирке која је током времена увећана неколико пута. Данас Милман Перијеву колекцију усмене књижевности (званично име збирке), највећи појединачни репозиториј усменог стваралаштва Јужних Словена у свету, чине:

- Текстови и грамофонске плоче са епским и лирским песмама, причама и разговорима са певачима, које је прикупио Милман Пери током 1933. и

током петнаестомесечног боравака 1934/1935. године у Југославији; транскрипције са око 3.500 плоча садржаних у 95 бележница (14x14cm, по 120 стр. у свакој); диктиране песме у 800 бележница (14x14cm, по 200 стр. у свакој),

- Албанска колекција (уврштена због недељивости географског и историјског подручја), са стотинак диктираних епских песама које је сакупио Алберт Лорд у планинама северне Албаније током 1937. године (14x14cm, 200 стр. у свакој),
- Јавности мало позната – колекција епских песама које је сакупио Алберт Лорд 1950, 1951. и 1966. године. Чине је хришћанске епске песме с планинских подручја на потезу од Ниша до Пријепоља. Песме су забележене на 35 ацетатних трака. Ту су и песме које је Лорд сакупио у Бугарској током 1958. и 1959. године – чиме је заокружено подручје од Јадранског до Црног мора,
- Лордова и Бајнамова колекција. Садржи текстове које су Лорд и његов ученик Дејвид Бајнам сакупили у периоду 1962-1967. године на подручју Србије, Босне и Херцеговине и Црне Горе. Такође, и микрофилмоване копије рукописа других сакупљача јужнословенске усмене традиције од Наполеоновог времена до тадашњих дана, прибављених од 1963. до 1972. године из државних архива два највећа југословенска центра, Београда и Загреба.

Милман Перијева колекција усмене књижевности смештена је у Харвардској универзитетској библиотеци која, са око 90 библиотека у систему и око 15,6 милиона јединица, заузима водеће место међу академским библиотекама у свету. С обзиром да је важност збирке препозната још у њеном настанку, о чему сведочи и оснивање Факултетског одбора 1936. године, са задатком да се стара о њој, Милман Перијева колекција смештена је у елитној Вајднер² библиотеци, највећој и најпознатијој библиотеци Харвардског универзитета. На свим званичним презентацијама ове библиотеке, од 3 милиона јединица грађе, као највеће драгоцености истичу се неколико одлично очуваних примерака Гутенбергове Библије и десетак колекција – међу којима је и јужнословенска – Милман Перијева збирка.

Штампање и научна употреба колекције

Прерана смрт омела је родоначелника Колекције Милмана Перија да остави науци релевантну студију о грађи коју је сакупио. Написао је само неколико страна општих примедби о непосредном искуству са живом традицијом епске поезије и те странице су безброј пута прештамповане и цитиране од 1935. године до данас.

² Библиотека носи име по Хари Елкинс Вајднеру, харвардском дипломцу и колекционару књига, настрадао на *Титанику*. Вајднерова меморијална библиотека основана је на иницијативу и средствима његове мајке Еленор Елкинс, 1915. године.

Прво издање у којем је третирана грађа из Перијеве збирке приредили су Бела Барток и Алберт Лорд 1951. године. У књизи под насловом *Српско-хрватске народне песме* дати су текстови и транскрипти 75 народних лирских песама, од око 11.000 колико их је Пери сакупио, са нотним записима и музиколошким опсервацијама Беле Бартока. Славни композитор је иначе, десетак година раније, у чланку у *Њујорк Тајмс*, као главни разлог свог доласка у Америку 1940. године навео управо рад на транскрипцији песама из Перијеве колекције. О колекцији усменог стваралаштва Јужних Словена говорио је с истинским одушевљењем истраживача којем се даје прилика да проучава један феномен, хиљадама година стар; с подручја где је очувана његова пуна аутентичност, али у тренутку који означава почетак његовог неумитног нестајања.

Руководилац посла на сређивању грађе, Перијев ученик и настављач Алберт Лорд, био је приређивач и иницијатор серије књига с материјалима из Перијеве колекције. Прве књиге из те серије објављене су као заједнички подухват Харварда и Српске академије наука и уметности 1953. године. Предговор српском издању дао је тадашњи председник САНУ Александар Белић, а увод и примедбе Алберт Лорд. Енглеско издање (1954) објављено је као прва, а српско као друга књига у серији. У овој књизи су били заступљени певачи муслиманске вероисповести са подручја Пештера, а у енглеском издању и један Црногорац из Мојковца. Поред песама, забележени су и уводни разговори са певачима које је водио и записивао најдаровитији Перијев и Лордов пратилац Никола Вујновић. Акцентуацију текстова у српском издању, а према снимцима на грамофонским плочама, обавио је Гојко Ружичић, професор са Катедре за словенске језике и књижевности на Колумбија универзитету. У читавом овом послу, саветима и предлозима, учествовао је и чувени руски лингвиста Роман Јакобсон.

Године 1960. Алберт Лорд је објавио студију *Певач прича (The Singer of Tales)*, једну од најутицајнијих компаратистичких студија у прошлом веку, утемељеној на идејама његовог учитеља и претходника Милмана Перија. Студија је извршила готово револуционарни преврат у разумевању књижевности, јер је, противно вишевековном уверењу да је писана књижевност настајала и развијала се независно од усмене, доказивала да њен почетак управо означава записивање дела усмене традиције. Поређењем грчког хексаметра и српскохрватског десетерца, тема, мотива и композиције спева, Лорд је доказивао колективно ауторство *Илијаде* и *Одисеје* и њихово усмено порекло. Књига је више пута прештампована, а друго издање се појавило поводом четрдесетогодишњице њеног појављивања, 2000. године, у ауторству Алберта Лорда, Стивена Мичела и Грегори Негија. Издање је пропраћено и CD-ом са звучним записима свих цитираних дела у књизи, видео записима најважнијих певача и избором фотографија из Перијеве збирке.

Милманова колекција је током свог вишедеценијског постојања иницирала огромну продукцију, било да су у питању приређена издања изабраних дела усмене јужнословенске књижевности, било студије, научне расправе и скупови који су се на њима темељили, или полемисали са ставовима њихових сакупљача. Као најновије из неких од ових подручја издвајамо: књигу песама „бошњачког Хомера“ – *Епика Авда Међедовића*, коју је приредио Златан Чолаковић из Бостона, руководиоца Хомеролошке збирке; Научни скуп у организацији Харварда и Универзитета у Тузли, јула 2008. године, са темом *Повратак песме и њени рецепцијски одјеци у свету* и *Серију публикација Милман Перијеве колекције усмене књижевности* (2003 –) у издању Пех фондације и харвардског Центра за хеленистичке студије (промовише актуелна истраживања усмене књижевности, нарочито она која су везана за Перијеву колекцију).

Дигитализација колекције

У току 2002. године, Милман Перијева колекција постала је саставни део пројекта Harvard University's Library Digital Initiative (LDI) – пројекта за развој дигиталних ресурса харвардских библиотека³. Он је имао два основна циља: прво, да се најширој публици учини доступним избор оригиналних рукописа и звучних записа из Перијеве архиве и, друго, да се развије нови сет алата који ће омогућити приступ архивирајној грађи система харвардских библиотека, односно комплетира електронска база података. Покретач овог пројекта је Метју Кеј, који је 1995. године објавио *Индекс Милман Перијеве колекције 1933-1935: епске песме, разговори и приче*. Назив пројекта кореспондира са славним Лордовим делом, па је Web презентација колекције на порталу харвардског универзитета представљена под именом *Певач наставља песму: текст и музика из Милман Перијеве колекције* (<http://nrs.harvard.edu/urn-3:hul.eresource:parrycol>).

Fig. 13 From the life of a patriot bandit Stanko Pijurica has been refused to testify when for his brother's family. He is forbidden to own property and to marry now. Our finest singer in Postage.

“Patriot bandit” Станко Пижурица, заштитно лице Web сајта Колекције

³ Пројекат је установљен 1998. године, а његово окончање је планирано 2010.

На страницама сајта могу се наћи информације о садржају и историји Колекције, опис текућег пројекта дигитализације са линковима ка електронској бази, индекс свих материјала тренутно доступних у дигиталном формату са линковима ка тим материјалима, опис публикација о Колекцији и избор фотографија и видео клипова из Перијевог и Лордовог архива.

Електронски каталог *Милман Перијевог колекције усмене књижевности* базиран је на Кејевом *Индексу* и тренутно укључује само записе епских песама и интервјуе у Перијевој и Лордовој колекцији, а касније ће обухватити и Перијеве лирске песме и Лордове албанске колекције из 1937. године. Претражив је по неколико елемената: наслову, години, месту и певачу, а број записа у њему далеко је већи од броја до сада дигитализованих јединица.

Према обавештењима са сајта, избор текстова за дигитализацију извршен је на основу Лордовог *Певача* – планира се да свака цитирана или поменута песма у овом делу буде доступна у дигиталном формату (то су песме које је сакупио Пери 1933-1935). Такође, биће дигитализован и већи део грађе коју је Лорд сакупио током 1950-1951. године, док ће динамика дигитализације остале грађе зависити од прилива средстава.

Највећи број дигитализованих јединица припада Перијевој збирци. Песме су за сад доминантно заступљене у форми манускрипта или тајпскрипта, а понеке имају и аудио формат. Ажурирање се редовно врши, па се стално појављују нове јединице, или постојећим прикључује аудио формат.

Најзаступљенији певач у дигиталној Перијевој збирци је Милован Војичић из околине Невесиња, гуслар ко-

ји се одликовао великом тематском разноврсношћу својих песама. Теме којима се бавио протежу се од претковских времена („Како се Свети Сава закалуђерио“...), Косовског боја („Кнез Лазар и Милош Обилић“...), до најактуелнијих збивања („Смрт бечкога ћесара“...).

Лордова дигитална збирка је скромнијег обима и, још увек, без иједног аудио формата. Најзаступљенији песник (делом заступљен и у Перијевој збирци) је Авдо Међедовић, родом из околине Бијелог Поља и, по оцени двојице сакупљача, најбољи међу гусларима. Но, у том избору се још увек не налази његова „Женидба Смаилагић Меха“, песма од 12.000 стихова, која је отеловљење Перијевог сна о певачу који може да испева песме дуге као *Илијада* и *Одисеја*.

Фото албум који за сада садржи 30 фотографија из Лордове колекције и 15 из Перијевог, изузетно је вредан прилог дигитализованој збирци. Поред тога што слике саме по себи „вреде више од хиљаду речи“, значајне су и због забелешки које су исписивали њихови аутори. Забелешке се тичу околности у којима су настале, али и многих других детаља везаних за одређене локалитете или личности и представљају праве мале етнолошке и антрополошке бисере.

Иако још увек у невеликом обиму, презентована грађа из Перијевог колекције пружа истраживачима до сада неслућене могућности. Из скућене, врло ограничене доступности свог традиционалног облика постојања (Соба Ц Вајденер библиотеке, заказивање недељама унапред), Колекција је кроз своје виртуелно постојање отворила врата широкој публици за своје раскошне уметничке (књижевне и музичке), лингвистичке и етнолошке вредности.

Abstract

The subject of the work is the well-known collection of South-Slavic oral literature at the Harvard University Library created by famous comparatists Milman Parry and Albert Lord. The work includes history of the collection, the process of its forming, its housing, publications and scientific use, as well as the project of its digitalization.

Key words:

Milman Perry Collection, South Slavic oral tradition, Harvard University Library, Milman Perry, Albert Lord

ЛИТЕРАТУРА

1. Bartok, Bela. "A letter on the importance of the Collection". *The New York Times* (June 28, 1942). <http://chs119.harvard.edu/mpc/about/index.html> (преузето 2. 12. 2008).
2. Bynum, D. *Four Generations of Oral Literary Studies at Harvard University. Child's Legacy Enlarged: Oral Literary Studies at Harvard Since 1856*. <http://chs119.harvard.edu/mpc/about/index.html> (преузето 25. 11. 2008).
3. Despotović, I. „Poezija bošnjačkog Homera najzad u koricama“. *Novine – Toronto* (14. mart 2008). <http://www.novine.ca/arhiva/2008/1145/region.asp> (преузето 18. 11. 2008).
4. Lord, Albert. *Srpskohrvatske junačke pjesme*. Knj. 2. Beograd: Srpska akademija nauka; Kembridž: Harvard University Press, 1953. XI-XXV.
5. Lord, Albert. *Pevač priča*. Beograd: Idea, 1990.
6. Levin, H. *Pevač priča*. Beograd: Idea, 1990. 11-16.